

אמונה, ספק וחופש¹

הרב אמנון ברדח

- א. פתיחה – עקרון ההפרכה
- ב. האמונה כנֶרְטִיב
- ג. האמונה כניגון
- ד. ספקות בתורת הרב
- ה. סתירות
- ו. חלל הלב
- ז. מצוות מחאה
- ח. חופש
- ט. חתימה - הרינה

א. פתיחה – עקרון ההפרכה

אחד מהוגי הדעות החשובים של המדע החדש, קרל פופר, הציע פרמטר שיבדיל בין חכמה מדעית לכזו שאיננה. פרמטר זה הוא 'עיקרון ההפרכה': אם יש מבחן עקרוני שיכול לשלול טענה – זוהי טענה מדעית. אם לא, לא. הדוגמה שפופר נתן היא הפסיכולוגיה. לטענתו, אף פעם לא ניתן להוכיח שפסיכולוג טועה. הוא תמיד יכול לטעון שהוא צודק ואנחנו אלו שחיים בהכחשה או הדחקה.

דבריו של פופר נכונים גם לגבי תפיסות אידיאולוגיות אחרות, שטוענות למוחלטות ואבסולוטיות, ללא אפשרות לדחות אותן. לפי פופר, אידיאולוגיות כאלו אינן אמת מדעית כיוון שהן לא התמודדו עם טיעונים שיכולים לשלול אותן. האפשרות העקרונית של הפרכה הופכת מחשבה למדעית, כיון שהאמת מתבררת ומתקדמת על ידי הפרכות.

אצל פופר הקריטריון הזה חשוב לבירור האמת המדעית. אפשר להוסיף שיש ב'עקרון ההפרכה' רווח נוסף: בלעדיו הרעיונות נוטלים מאיתנו את החופש. אידיאולוגיות שלא מצייתות לעקרון ההפרכה, בין אם

¹ שיחה שניתנה ביום עיון בנושא 'החופש'. ירושלים, כט אדר ב', תשע"ד. נערך על ידי אבי"ש לוין ויצחק קרומביין.

אידיאולוגיות חוליות ואפילו אידיאולוגיות של תורה, הן חזקות ונוקשות מאוד. 'ככה צריך להיות', 'כזה ראה וקדש'. כל סטייה מהן נחשבת על ידן כדבר חמור. התוצאה היא שהן משתלטות על החיים.

עם כל האמת והחיוב שיש בטענה זו של פופר, היא מעלה שאלה – מה היחס בינה לבין האמונה? ישנה תפיסה של אמונה שמתארת אותה כטיעון בלתי ניתן להפרכה. כמו שפסיכולוג יוכל תמיד לטעון שאתה מדחיק, השיטה הזו תטען על כל אדם ששואל שאלה באמונה: 'יש לך תסביך'. אי אפשר לשאול שאלות על אמונה כזו, ממילא לא ניתן להגיד כלום. הפועל היוצא הוא שאמונה כזו גם איננה חופשית. נביא שתי תפיסות חשובות שמתמודדות עם השאלה באופן אמיתי. לאחר מכן נציג את שיטתו של הרב קוק בנושא.

ב. האמונה כנְרָטִיב

את התפיסה הראשונה מייצג הרב יונתן זקס² בספרו 'השותפות הגדולה'. הוא אומר שיש הבדל בין אמונה לבין מדע. מדע הוא טיעון ולכן הוא זוקק הוכחות. ממילא, דבר שאינך יכול להוכיח איננו אמיתי. לכן עיקרון ההפרכה הוא דבר נדרש עבור המדע. טיעון שאי אפשר להכחיש אותו, לא שולל את האפשרויות האחרות ולא מתקדם ומשתפר. ממילא ההוכחה שלו איננה מוצקה.

לעומת המדע, אמונה היא משהו אחר. היא איננה הוכחה למציאות של הקב"ה, אלא דיבור איתו. אמונה היא סיפור, נרטיב. אמת-אמונית איננה מה שאני מוכיח אלא מה שאני חי. היא קיום ולא הוכחה. ממילא עקרון ההפרכה של פופר אינו שייך לאמונה.³

כדי להדגים מהי אמונה הרב זקס מביא דיון שדן אחד המורים שלו על הצייר פול גוגן. גוגן היה אדם אמיד, בעל מקצוע, משפחה וילדים שעזב הכל בשביל להיות צייר. האם הצעד הזה מוסרי? גוגן וויתר על משהו אמיתי שהיה לו – מקצוע ורכוש. הוא ויתר עליו ובעצם פגע במשפחה שלו,

² הרב זקס שימש כרבה הראשי של אנגליה. הוא נמצא באחת החזיתות הגדולות של העם היהודי, במקום פוזיטיבי וחומרי מאוד, שם הוא נלחם על האמונה ועל המונותיאזים.
³ הרב זקס תולה את החלוקה הזו בהבדל שבין האונה הימנית של המוח לאונה השמאלית שלו. אין זה נוגע לענייננו כאן.

עבור משהו מסופק. לא היה לו שום ביטחון שהוא יצמח להיות צייר גדול. למעשה, לא בטוח שבימיו הכירו בגדלות שלו. מבחינת העולם הפנימי שלו, היה לו ברור שזה מה שהוא צריך לעשות – לממש את עצמו; לשם מטרה זו הוא הקריב הרבה דברים, כולל המשפחה שלו. אותו מורה של הרב זקס טען שגוגן עשה את הצעד הזה כי הוא סמך על המזל. יש אנשים שמאמינים במזל והוא היה אחד מהם.

הרב זקס לא מקבל את האפשרות הזו. לדבריו, אדם לא עושה דברים אמיתיים בגלל מזל. לדוגמה, אדם לא מתחתן עם בת זוגו בהסתמך על מזל, אלא מחפש וודאות והתאמה. לכן הרב זקס טוען שמה שהניע את גוגן היא אמונה. אדם מאמין בכוחות שלו, יש לו חזון שאותו הוא רוצה להעמיד והוא 'הולך על זה'.

אז נכון, מסכים הרב זקס, אדם כזה לא בטוח במה שהוא עושה. הוא יודע שיש במעשה סיכון ואי ודאות. בכל זאת זו אמונה. צעד כזה לא נובע מהוכחות, אלא בא מהעולם פנימי. העולם הפנימי שלו תובע משהו והוא הולך לממש אותו. ובלשונו של הרב זקס:

האמונה היא מה שמניע אנשים להגיע להישגים גדולים, המשטים בסבירות וביכולת החיזוי.⁴

כלומר, אדם עושה משהו שהוא מאמין בו. יכול להיות שיכולת החיזוי אומרת שלא ייתכן שהמעשה יצליח ובכל זאת האדם מאמין בו ומשליך את כל יהבו על דבר הזה. אחת הדוגמאות שהרב זקס מביא היא אברהם ושרה שהולכים לארץ ישראל. יש להם ספק ואי וודאות לגבי ההצלחה של המעשה. בכל זאת האמונה הפנימית שלהם אומרת שהם ילכו לממש אותו עם כל הסיכונים הקיימים. זה נקרא 'לשטות ביכולת החיזוי'. וכך הרב זקס מסיים:

האמונה איננה ודאות. האמונה היא האומץ לחיות עם אי הודאות. לעולם אין היא קלה. גיבורי המוסר הגדולים, וכמוהם גדולי האמנים והמדענים וההוגים, וכמוהם כל מי שהחליט לחיות חיים של ערכים נעלים, חווים כישלון אחר כישלון, אכזבה אחר אכזבה. גדולתם נובעת מהסירוב שלהם להתייאש. כמו יעקב בדברו אל המלאך שנאבק עמו, הם אמרו

⁴ 'השותפות הגדולה', יונתן זקס, ישראל 2013, עמ' 89.

לגורלם, 'לא אשלחך כי אם ברכתני' (בראשית לב, כו). היהדות נבנתה על האמונה הזאת. היהודים סרבו לוותר על אלוהים ואלוהים סירב לוותר עליהם. והם עדיין נאבקים. וכמוהם כל אנשי האמונה.

... אלוהים קורא לכל אחד מאתנו למשימה; הוא שואל כל אחד מאתנו 'אייפה'... כשאנו שומעים את הקריאה הזאת, לעולם איננו יכולים לדעת בוודאות ששמענו נכון. לעולם איננו יכולים להיות בטוחים לגמרי שהקול היה קולו של אלוהים. משום כך סממניה העמוקים ביותר של האמונה הם הענווה ולא היהירות, הסתכנות ולא ודאות.

ובמקום אחר הוא כותב:

האמונה איננה התיימרות לדעת דברים שאפשר לבררם לאשורם באמצעים מדעיים, היא גם איננה היתלות במה שאיננו ניתן להפרכה, כזו המקנה לאדם חסינות מפני כל אפשרות שיתגלה שטעה. האמונה היא התגובה האנושית לתופעה המגדירה את המצב האנושי, הלא היא האי-ודאות היסודית המלווה את

חינו כל עוד אנו הולכים אל אותה ארץ לא-נודעת הקרויה עתיד.⁵

נסכם: לדעת הרב זקס האמונה איננה טיעון מדעי ולכן אינה צריכה הוכחות. האדם מדבר עם אלוהים, לא מוכיח את מציאותו. אמונה באה לתאר את הקיים. היא סיפור שאדם מספר לעצמו. היא נרטיב: כך אדם תופס ומבין את העולם. לא מוכח לו שזה נכון אלא כך הוא בוחר לחיות. האמונה שהרב זקס מתאר לא ניתנת להפרכה משום שהיא איננה טיעון. אדם לא אומר: "זו הדרך הנכונה" אלא: "כך אני מאמין שנכון לעשות". אמונה כזו איננה משהו מוכח, היא לא כופה את עצמה על האדם כמו דוגמה דתית. זו נקודה חשובה אצל הרב זקס: האמונה נשארת בספק, אדם מתאר סיפור, לא בטוח שהוא יצליח, אבל הוא מאמין בזה, 'זה הסיפור שלי, אותו אני הולך לממש'.

ההסבר של הרב זקס הוא הסבר גדול כיוון שיש בו ניקיון תודעתי ותבונה. אדם לא נתפס לכל מיני דוגמות. הוא יודע שכל עיקרון יכול להיות טעות, כל אידיאולוגיה יכולה להיות לא נכונה. בכך האדם נשמר בטירתו ובניקיונו. אבל בסופו של דבר יוצא שאמונה היא דבר מסופק, דבר שאיננו הכרחי ומחויב.

⁵ שם, עמ' 88.

אישית, אני לא יכול להישאר במדרגה הזו. מבחינתי אמונה היא דבר הרבה יותר ודאי. קשה לקבל שיטה שמתארת שההליכה של אברהם ושרה לארץ ישראל, היתה נרטיב פנימי שאמר להם ללכת. שהם היו בספק ועם כל זה הלכו כנגד כל הסיכויים. הרי הם שמעו את הקב"ה אומר להם: 'לך לך'. שמיעה כזו היא וודאית. דוגמה נוספת: לפי הרב זקס החלוצים שעלו לארץ ישראל, ובעצם כל הציונות, לא פעלו מתוך וודאות אלא הכל היה מסופק אצלם. קשה לקבל אמירה כזו.⁶

ג. אמונה כניגון

כיוון נוסף לתפיסת האמונה נמצא אצל רבי נחמן. בתורה ס"ד בליקוטי מוהר"ן הוא מתאר איך העולם נברא:

וְכַאֲשֶׁר רָצָה הַשֵּׁם יְהַבְרֵךְ לְבָרָא אֶת הָעוֹלָם לֹא הָיָה מְקוֹם לְבָרָאוּ מִחֲמַת שְׁהָיָה הַכֹּל אֵין סוּף עַל כֵּן צִמְצַם אֶת הָאוֹר לְצַדִּיךְ וְעַל יְדֵי הַצְמִצּוּם הָיָה נַעֲשֶׂה חֲלָל הַפְּנוּי וּבְתוֹךְ הַחֲלָל הַפְּנוּי הָיָה, נִתְהַוּוּ כָּל הַיָּמִים וְהַמְּדוּת⁷

למרחק הזה, החלל הפנוי, יש השלכה על הדעת של האדם; התפיסה של האדם תופסת תמיד קטע. האדם רחוק מהקב"ה ולכן לכוד תמיד בתפיסה חלקית:

'כָּל יָמֵי גְדֻלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים, וְלֹא מְצָאתִי לְגוֹף טוֹב מִשְׁתִּיקָה וְלֹא הַמְדִּירֵשׁ הוּא הַעֲקָר, אֲלֵא הַמַּעֲשֶׂה וְכָל הַמְרֻבָּה דְבָרִים מְבִיא חֲטָא'. 'בֵּין הַחֲכָמִים' הוּא בְּחִינַת חֲלָל הַפְּנוּי שֶׁנִּתְהַוָּה וְנַעֲשֶׂה בֵּין הַחֲכָמִים עַל יְדֵי הַפְּרוּד וְהַמְחַלְקֵת שֶׁיֵּשׁ בֵּינֵיהֶם כְּנִל וְזֶה 'בֵּין הַחֲכָמִים' דִּיקָא, הִינּוּ שֶׁיֵּשׁ פְּרוּד וּמְחַלְקֵת⁸

כלומר, אותו חלל פנוי שנוצר בבריאת העולם הוא מה שלוכד את האדם בתוך התפיסה החלקית שלו. האדם לא יודע ולא מבין הכל.

⁶ ההסבר של הרב זקס שייך למה שהרב קוק קורא 'אידאה דתית' (אורות), למהלך האידאות בישראל, פרק ה). הדמות שחיה בספק היא דמות דתית; האל שלא נוכח בחיים בוודאות הוא אל טרנסצנדנטי. זו השקפה שמיועדת לתרבות האנושית, לבני אדם רגילים. אבל ההוויה הארץ ישראלית יותר עמוקה מההסבר הזה.

השייכות לאידיאה הדתית בולטת בדמות של הרב זקס. כשהוא התחיל לחפש את האמונה שלו, הוא נסע לאמריקה, שם פגש את הרב סולובייצ'יק והרבי מלובביץ'. האמונה שלו נבנתה עליהם. הוא עשה דברים גדולים, אבל זו לא הווייה ארץ ישראלית. ההווייה הארץ ישראלית בנויה על 'הישועה עצמה' (אורות, ארץ ישראל, א). הישועה עצמה בנויה על וודאות גדולה ואמון גדול. כששומעים את קול ה' מדבר אין בזה ספקות ואמונה כזו איננה התגברות על ספקות.

⁷ ליקוטי מוהר"ן תורה ס"ד.

⁸ שם.

לכן רבי נחמן אומר שאדם נורמאלי חייב להגיע לספקות. אין דרך אחרת: העולם הוא רק קטע, וקטע לעולם לא יוכל להסביר את כל המציאות כולה. כשאדם הולך לחפש פתרון לבעיה, הוא רואה רק חלק מהתופעה, יש שאלות נוספות במקומות אחרים ומזוויות אחרות. לכן אדם שמנסה לפתור בעיות בעולם קטעי, תמיד יחיה בספק. מסיבה זו ה'חכם' של רבי נחמן חי בספקות⁹. ככל שהוא יותר חכם ובעל תבונה, הוא רואה את המציאות בצורה נכונה יותר, ובמציאות אין תשובות, לכן הוא יגיע לספקות ואפיקורסות.

הפתרון של רבי נחמן לספקות הוא אמונה. האמונה עוזרת לאדם לדלג על החלל הפנוי ולהפגש עם השלם, עם הקב"ה:

וְעַל כֵּן יִשְׂרָאֵל נִקְרָאִים עֲבָרִיִּים עַל שֵׁם שְׁהֵם עוֹבְרִים בְּאֲמוּנָתָם עַל כֹּל הַחֲקֵמוֹת וְאֶפִּילוּ עַל הַחֲקֵמוֹת שְׂאִינָם חֲקֵמוֹת הֵינּוּ הָאֶפִּיקוֹרְסִית הַשְּׂנִית הַבָּא מִחֲלַל הַפְּנוּי כִּנ"ל

אבל האדם הפשוט לא יכול להתמודד עם הספקות לבד. האמונה והדילוג יכולים לבוא רק מכוח הצדיק. הצדיק יודע שמה שנראה חלל פנוי הוא בעצם רק דמיון: בין הקטע לאור אין סוף יש שירה וזמר, ואם נדע לנגן את הניגון הזה הספקות ייעלמו. כלומר – הפתרון איננו ברציונל, בחכמה. פתרונות שכליים לא יוכלו להסביר את העולם. הפתרון הוא לדלג, להיות אדם פשוט ותמים ולדלג על החלל הפנוי.

וְדַע, שְׂעַל יְדֵי הַנִּגּוֹן שֶׁל הַצְּדִיק, שֶׁהוּא בְּחִינַת מֹשֶׁה הוּא מַעֲלָה אֶת הַנְּשָׁמוֹת מִן הָאֶפִּיקוֹרְסִית הַזֹּאת שֶׁל הַחֲלַל הַפְּנוּי שֶׁנִּפְּלוּ לְשָׁם כִּי דַע, שְׂכָל חֲקֵמָה וְחֲקֵמָה שֶׁבְּעוֹלָם יֵשׁ לָהּ זְמַר וְנִגּוֹן מִיְחָד שֶׁזֶה הַזְמַר מִיְחָד לְחֲקֵמָה זו... וְעַל כֵּן עַל יְדֵי נִגּוֹן שֶׁל הַצְּדִיק, שֶׁהוּא בְּחִינַת מֹשֶׁה כִּנ"ל עַל יְדֵי זֶה עוֹלִים וְיוֹצְאִים כֹּל הַנְּשָׁמוֹת, שֶׁנִּפְּלוּ בְּתוֹךְ הָאֶפִּיקוֹרְסִית הַזֹּאת שֶׁל חֲלַל הַפְּנוּי

במגילת סתרים¹⁰, ר' נחמן אומר שלמלך המשיח תהיה תזמורת גדולה שתנגן את הניגון של החלל הפנוי. על ידי הניגון של החלל הפנוי הוא יאפשר לבני אדם לראות את ההרמוניה שיש בין הקטע לבין המכלול.

⁹ מעשה מחכם ותם (סיפורי מעשיות מנוקד, הוצאת קרן ר' ישראל אודסר זצ"ל) עמוד פ"ב: "והחכם היה מלא ייסורים תמיד" ושם עמוד פ"ז, "והחכם הנ"ל, כשבא אליו האיגרת מהמלך הנ"ל".
¹⁰ מגילת סתרים לר' נחמן, מובא ב"מגילת סתרים - חזונו המשיחי הסודי של ר' נחמן מברסלב", צבי מרק, עמוד 57.

הניגון הזה יפתור את הבעיות. יתברר שהשאלות מלכתחילה לא באמת קיימות, הן היו קיימות רק בגלל שאדם חי את העולם בצורה לא נכונה. ממילא כל העולם יבוא לירושלים לשמוע את הניגון. כל המרכזים התרבותיים של כל העמים ייבנו בירושלים כדי להתחבר למכלול ולשלמות.

גם על פי דברי ר' נחמן, טענתו של פופר במקומה עומדת: דבר שלא ניתן להפרכה איננו מדע. אבל אמונה איננה מדע, היא סיפור ונרטיב. שלא כשיטתו של הרב זקס, לשיטת ר' נחמן אמונה איננה רק אומץ להתגבר על כל הסטטיסטיקות, הספקות והמכשולים. אמונה גדולה הרבה יותר, היא מה שמחבר בין האדם לבין אור אין סוף, חיבור שנעשה על ידי ניגון. על ידי הניגון האדם יתרפא מכל המחלות שלו וכל הספקות ייעלמו. אלו ימות המשיח.

אפשר לומר שרבי נחמן חזה את התקופה הפוסט מודרנית. הוא רב של בני אדם פוסט מודרניסטים, בעלי ספקות רציונאליים ואפיקורסיים. הוא לא אומר שהם טועים: באמת העולם הרציונאלי מגיע בסופו של דבר למבוי סתום. כל עוד הם יישארו בתוך הקטע, אפילו אם יבררו את עצמם יותר ויותר – הם לעולם לא ימצאו תשובה. לכן, במקום להתפלמס איתם ולהיכנס לעימות, ר' נחמן פשוט מעביר אותם למימד אחר: אמונה פשוטה והניגון שמחבר בין האדם לאור אין סוף בו. במימד הזה, השאלות נופלות והספקות נעלמים.

אפשר להבין למה הרבה דמויות, ודווקא דמויות חילוניות, נמשכות לרבי נחמן. הן חשות את הכאב, את הקרע העמוק שנמצא בתוך האישיות, וחשות שאין לקרע תשובה אמיתית, שכל יומרה לתת תשובה לקושי הזה עושה לאדם אידיאליזציה. האדם לכוד בתוך קטע וכל התשובות מנסות להכחיש את הכלא הזה ולומר שאם האדם רק יתאמץ הוא יוכל לצאת ממנו. דמויות שחשות את הקרע מרגישות מרומות על ידי הסברים כאלו, ובצדק. ליפות את המציאות ולטעון שהכל בסדר זהו שקר. ככל שהשקר טוען שהמציאות יותר עדינה הוא יותר שקרי כי הפער בין מה שהוא טוען לבין המציאות בפועל רק גדל יותר.

ההסבר של ר' נחמן תופס את ליבן של הדמויות האלו, כי הוא לא מנסה לעשות לאדם אידיאליזציה. הוא מציג את המציאות בצורה ישרה. אבל יש

בו בעיה: הוא מתבסס על כך שהאדם כשלעצמו תמיד יטעה. האדם שייך לתפישה החלקית וממילא לטעות. הדרך היחידה לצאת מהטעות היא לדלג על החלל הפנוי ובעצם על האנושיות. על פי השיטה הזו אי אפשר להצמיח אדם עצמאי, אוטונומי, שהרי הוא יהיה קטוע ושגוי. ממילא אי אפשר, לדוגמה, לבנות אדם שיכול להקים ציונות ומדינה.

ד. ספקות בתורת הרב

לפני שנתחיל לדון בגישתו של הרב ליחס בין האמונה לספקנות, צריך לשאול שאלה מקדימה: האם אצל בתורת הרב יש בכלל התייחסות לספקות? האם יש מקום לשאלות נוקבות וקשות, האם יש מקום למציאות שניתנת להפרכה?

יש מבט שמתאר את הרב כמי שאצלו אין מקום לספק. הרי הרב מדבר על אורות. הוא אידיאולוג, יש לו השקפת עולם. הכל אצלו ברור. וודאי שגם זה נכון: עבור מי שמאמין, שמלא בוודאות ובקדושה, אין מקום לחיים בשאלה. אך עדיין ייתכן גם הסבר שנותן מקום לשאלות ולספק גם כאשר ישנם אורות.

נקדים ונאמר שאת הספקות אפשר לחלק לשני סוגים: ספק 'שחור' וספק 'אפור':

דוגמה ל"ספק שחור" הוא סיפור הגמרא:

תני דבי אליהו: מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וקרא הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה, ומת בחצי ימיו. והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרתם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואמרה להם: כתיב בתורה כי הוא חייך ואורך ימיך, בעלי ששנה הרבה וקרא הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה - מפני מה מת בחצי ימיו? ולא היה אדם מחזירה דבר.¹¹

ספק כזה מלא בכאב. האשה הזו מסתובבת בעולם כשליבה פצוע. הרב בביאורו שם כותב שהשאלה שלה היתה כאב ש'שרט את הנפש'¹² של כל מי שפגש בה. זהו "ספק שחור" ומי שחווה אותו כואב כאב עמוק. "הספק השחור" קצת דומה לסתירה מדעית ללא פתרון. לדוגמה, הסתירה שיש בין תורת היחסות לתורת הקוונטים. ספק כזה הוא חזק: שתי שיטות

¹¹ שבת, דף י"ג עמוד א'.

¹² עין אי"ה, שבת, פרק ראשון, נט.

מדעיות סותרות אחת את השניה. מי שהמדע חשוב לו לא ישן בלילה בגללו; אבל למרות החוזק, ספק כזה לא מייאש את האדם. ברור שבסופו של דבר הפתרון יופיע.

כך גם "הספק השחור": הוא רע אבל מלא עוצמה. דווקא היותו עוצמתי מעורר בנו תקווה. אחד הביטויים של הרב לספק הוא 'פלא'. פלא הוא קושיה, שאלה, אבל יש לו משמעות לשונית נוספת: משהו מופלא. כי ספק כזה כואב אבל גם מרשים, מלא חיים. לכן יש בספק כזה סוד ועומק, הוא מלא חיים ותקווה מסתתרת בתוכו.

אבל חוץ מ"הספק השחור" יש ספק נוסף, "אפור". זהו ספק דהוי, ללא כוח חיים. לא שאלות גדולות שמרעישות את העולם, אלא אנחה של אדם כבוי. "הספק האפור" שואל מה טעם לכל דבר: 'למי יש כוח לקום מהמיטה?'. הכל מרוקן. ספק כזה, לכאורה, לא טומן בתוכו תקווה. לא רק שהוא מכאיב לאדם, גם אי אפשר לראות בו צל של תקווה. הספק הזה הוא הספק של עולם פוסט מודרני.

אחרי שהבדלנו בין שני סוגי הספק אפשר לשאול לפחות שלוש שאלות:

א. האם בשיטת הרב יש לגיטימציה לספק?

ב. האם הלגיטימציה חלה גם על "הספק האפור"? האם הרב בכלל מתאר את החוויה הפוסטמודרנית?

ג. אם כן, איך הוא מתמודד איתה?

כהקדמה לתשובה חשוב להדגיש שסגנון הכתיבה של הרב עדין מאוד. כחלק מהעולם שלו יש לו גם שפה אישית שלו והיא מאוד עדינה. לפעמים העדינות הזו מטעה ומקשה עלינו לשים לב למקומות בהם הרב מתייחס גם לספקות הכי אפורים וספקניים. בשביל להבחין במקומות האלו צריך להתבונן בדבריו לעומק, ואז אפשר לראות מקומות בהם הוא מתאר גם את הקשיים הגדולים שיש לאנשים שחיים בדורות שלנו, בעולם הפוסט מודרני.

ה. סתירות

המקור הראשון הוא הסוגיה על 'גניזת קהלת'.¹³ חז"ל רצו לגנוז את ספר קהלת, 'מפני שדבריו סותרין זה את זה' ובסוף לא גזוהו, בגלל שיתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה'.

למה לגנוז? לא בגלל שהוא ספר מינות, אלא בגלל שהוא ספר של נסתר. 'גניזה' משמעותה להגדיר אותו כמו ספר הזוהר וכתבי האר"י, להכריע שהוא מדבר על סודות. התורה הנגלית בנויה שכבות על גבי שכבות, 'פשט', 'רמז', 'דרש' ו'סוד'. ספר שאין בו את הרבדים הגלויים, אלא רק את הרבדים העמוקים, ראוי להיות ספר סוד.¹⁴

הסיבה שלא גזו את קהלת היא בגלל שיתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה; כלומר, יש בו מימד נגלה, בתחילתו ובסופו. האמצע הוא מהלך שלם של סוד. ובלשונו של הרב:

המעלה לעלות אליה [כלומר, הדרך ללמוד את ספר קהלת] היא הידיעה שההתאמה שמתאימה המסקנא האחרונה של אחר כל הרעשת הספיקות עם אותו היסוד הפשוט והטהור המביא ליסודה של תורה ויראת ד' טהורה, שהיא באה דוקא מתוך אותו החושך של הסתירות הקרעים וההפכים, דוקא מתוך דברים שסותרים זה את זה המעיקים את רוח האדם.¹⁵

הרב מתאר כאן את התהליך של 'תחילתו', 'אמצעי' ו'סופו'. 'המסקנה האחרונה' היא סופו דברי תורה. 'היסוד הפשוט הטהור' הוא ההתחלה. בנוגע לאמונה התמימה הרב דומה לרבי נחמן. הוא חסיד של אמונה פשוטה: עדיף להיות פתי מאמין לכל דבר מאשר חכם. אדם חכם תמיד נמצא בקטע, בחלק, לכן הוא תמיד יגיע לחולשות ולטעות. האמונה הפשוטה של הילד שיש בתוך האדם, היא הדבר הכי עמוק שיש בתוכנו, והיא צריכה להיות הבסיס והיסוד לכל.¹⁶

לנו חשוב התהליך האמצעי – "הרעשת הספקות".

¹³ שבת, דף לב, עמ' ב. עין איה שם, פרק שני, פט-ק.

¹⁴ לכן מי שמנסה להפוך ספר סוד, כגון כתבי האר"י, לנגלה, טועה. צריך להבין אותו באופן נסתר ולא באופן מעשי.

¹⁵ עין איה, שבת, פרק שני, צא.

¹⁶ הרב מזכיר זאת במקומות רבים כגון: עין אי"ה שבת, פרק ב, ו; שמונה קבצים, ב, שנח-שנט.

בגלל השפה העדינה של הרב היינו יכולים לטעות ולהבין ש"הרעשת הספקות" היא משהו רך ונחמד. אבל זו אכן טעות: אם נרצה לתרגם את הביטוי הזה אל העולם המעשי יהיה אפשר לכתוב רומנים שלמים מלאים בכאב. הרב מתכוון שיש ספקות עמוקים מאד שגורמים לרעש והמולה גדולה, "מתוך אותו החושך של הסתירות הקרעים וההפכים". העולם של האמצע, שהוא מלא סתירות קרעים והפכים, הוא בעצם העולם הפנימי שלנו. ספר קהלת הוא ספר רוחני, שמתאר ספקות רוחניים¹⁷. אנשים שחיים את האמצע של ספר קהלת הם כאלו שחיים את הכאבים הפוסט מודרניים. אלו אנשים שיש להם עולמות פנימיים רוחניים, והם מלאים בהפכים וברעש.

ו. חלל הלב

מה הפתרון שמציע הרב ל"הרעשת הספקות"? איך הוא מתמודד עם הספקות? כבר בתחילת ביאורו הרב מתייחס לנקודת מפתח:

תחלתו דברי תורה דכתיב מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש, ואמרי דבי רבי ינאי תחת השמש הוא דאין לו, קודם השמש יש לו. סופו דברי תורה דכתיב סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם. ההבדל שיש בין הצעד הראשון שבדרכי החינוך הטוב כשהאדם נוטה על פי נטיית טבעו הישר ללכת בדרכי ד' ולהיות נקשר בקשר אמיץ במסרת ברית ד', לקשר כל הגיוני ותעודת חייו ומעשיו הפרטים רק לעבודת ד' הטהורה¹⁸.

"נטיית טבעו הישר" היא המדרגה הראשונה שדיברנו עליה קודם, האמונה התמימה. היא גורמת לאדם "לקשר כל הגיוני ותעודת חייו" לעבודת השם. "הגיוני" הן המחשבות והרגשות, כל מה שממלא את האדם; "תעודת חייו", הכוונה למטרות של החיים שלו; את כל אלו האדם מקשר "רק לעבודת ה'". במלים אחרות, האמונה הפשוטה הטבעית, גורמת לנו לחבר את כל מה שאנחנו עושים לקב"ה – 'אין עוד מלבדו'.

¹⁷ הרב מסביר שקהלת הוא הספר של סתירות רוחניות בעוד ספר משלי מתאר סתירות מעשיות (עין אי"ה, שבת פרק ב' פסקה ק"ד).

¹⁸ עין אי"ה שבת, פרק שני, צב.

איך הרב מתאר את מה שגורם לנו לקשר הכל לקב"ה? הוא קורא לו 'נטיית טבעו הישרי'. כלומר, האמונה אצל הרב היא טבע ולכן לא דומה כלל לאמונה של הרב זקס. אמנם גם האמונה הפשוטה של הרב היא נרטיב, סיפור חיים, אבל היא שונה בכך שאין בה ספק. האמונה הפשוטה היא נטיית נפש של האדם שדוחפת אותנו להתקרב לקב"ה. אמונה פשוטה כזו היא טבע ילדותי טבע באדם מראש שדוחף אותו להתחבר לגודל האלוקי. האמונה הפשוטה ודאית, אבל הוודאות שלה נובעת מדחף פנימי, לא מוודאות מדעית ולא משמיעת קול ה' חיזוני.

בנקודה הזו הרב דומה לר' נחמן: אצל שניהם האמונה נמצאת בעולם ומאפשרת לאדם להתמודד עם הנפילות שלו. אצל ר' נחמן היהודי הפשוט נופל וקם, מה נותן לו את הכוח לקום כל פעם? האמונה. הוא מאמין שכל נפילה היא לטובה, וכך הוא בונה את עצמו.

למרות הדמיון, אם נרצה להבין את הפתרון של הרב ל"הרעשת הספקות" חשוב לדעת גם את ההבדל בין האמונה שלו לאמונה של ר' נחמן.

בהמשך הפסקה, מתייחס הרב לאמונה התמימה:

[ההבדל] בין המעלה הראשונה, הבאה מרגש האמונה הפנימית בד' ותורתו; לבין הצעד האחרון, העושה את החותם המלא, הממלא את חלל הלב המלא אמונה ותמימות – שהוא המדרגה הראשונה, האמונה התמימה – "בדעת ד' ושמחה בגאון שם אלהי ישראל; היא באמת ההבדלה העמוקה שבין החיוב והשלילה כשהם פונים למטרה אחת.

רואים שהרב מכנה כאן את האמונה התמימה בכינוי "חלל הלב המלא אמונה ותמימות". "חלל הלב" הזה הוא בעצם 'החלל פנוי' של שיטת הרב. אבל הוא שונה לגמרי מהחלל הפנוי של רבי נחמן.

אצל רבי נחמן החלל הפנוי מבידיל בינינו לבין אור אין סוף. כלומר, בינינו לבין אור אין סוף יש 'צמצום', הקב"ה צמצם והסתיר את עצמו, ובעצם איננו מתגלה. כל מה שאנחנו רואים הוא 'עלמא דשיקרא', עולם של שקר, וממילא יש 'סיטרא אחרא' ונפש בהמית. רק על ידי הניגון אנחנו מדלגים ונפגשים עם אור אין סוף. יש חלל שמפריד והאמונה מאפשרת לנו לדלג מעליו.

הביטוי "חלל הלב המלא אמונה ותמימות" מתאר סוג אחר של חלל פנוי. מצד אחד זהו יחס שיש בו מרחק והסתרה, אחרת לא היה כאן חלל. מצד

שני, החלל הזה איננו פנוי, כלומר ריק, אלא מלא באמונה ותמימות. לכן, אצל הרב נמצא תמיד שני צדדים: הקב"ה גם נוכח וגם לא נוכח. העולם גם מסתיר את הקב"ה וגם מגלה אותו.

אם מסבירים שהחלל מפריד בינינו לבין אור אין סוף, האמונה הפשוטה באה לדלג מעליו. לכן, אצל ר' נחמן האמונה הפשוטה היא אלטרנטיבה לשכל ולמפעל האנושי. מפעל אנושי שלא מדלג מעל העולם בהכרח יחטא בקטעיות ובאפיקורסות. הרי חייבים להשתמש באמונה התמימה ולהתבטל לצדיק, שהוא היחיד שיודע את הניגון של החלל הפנוי. מי שלא מתבטל הוא קטעי וחלקי וממילא שקרי. למשל, הקמת מדינה היא דבר בעייתי. ככל שהמדינה תהיה יותר יפה ומוצלחת, היא תהיה גם יותר בעייתית. היא פעולה אנושית בלי ביטול לצדיק. ממילא היא לא יודעת לדלג מעל החלל הפנוי, וכולה שקר.

לעומת זאת, החלל כפי שהרב מתאר אותו כאן, מלא בעצמו אמונה ותמימות. הוא מקשר אותנו לאמת ולקב"ה, לא מפריד אותנו מהם. באותו חלל עצמו שמלא אמונה, נמצאים המפעל האנושי והשכל האנושי. האמונה שממלאת אותו נותנת לשכל האנושי תוקף במקום להתחרות בו. לכן לשיטת הרב הקמת מדינה לא מתנגדת לאמונה אלא היא דרך בה האמונה מתגלה.

ר' נחמן מודה לרב שהספקות הם דבר אמיתי. האדם חי בדמיון ובאשליה, ממילא כשהוא יפעיל את השכל שלו הוא בהכרח יגיע לספק. מנגד, גם הרב מודה לר' נחמן שהחלל הוא מקום מלא כאבים וספק. ההבדל ביניהם הוא שאצל רבי נחמן הפתרון של האמונה הפשוטה מפרק את השכל. אין ערך למדע ולחכמה אנושית גם כאשר הן מופיעות באדם ללא האמונה התמימה וגם כאשר הן מופיעות יחד איתה. כל הכאבים והספקות הם בעצם אשליה. הם טעות שבאה מתוך החלקיות שבה אנחנו נתונים. לעומתו, אצל הרב החלל הפנוי מכיל את הספקות. הם לא טעות אלא מהלך של לכתחילה. לכן גם כשהאמונה התמימה מתגלה, השכל והמפעל האנושי לא נמחקים. הם לא מתגלים כטעות, אלא מקבלים תוקף גדול יותר.

לשיטת ר' נחמן, כל המחשבות של האדם, הספקות, ההרעשות והקריאות הפנימיות, הם תוצאה של הפירוד שיש בינו לקב"ה. אצל הרב הם תוצאה

של החיבור שיש בינו לבין הקב"ה, הם מבטאים את אותו חיבור, את אותה אחדות פנימית שיש בינינו לבינו.¹⁹

אפשר לומר כך: אצל רבי נחמן, הספקות מקדימים לגאולה, אבל הם עצמם עדיין גלות, הם ההתפרקות וחוסר המשמעות. כשתבוא הגאולה יהיה משיח שידע לנגן את הניגון של החלל הפנוי ואז הספקות ייעלמו. כל העולם יתנקז לארץ ישראל וישמע את הגודל שיש בה. אצל הרב הספקות הם האור עצמו, הישועה עצמה יוצרת את הספקות ואת הריק. כדי שאדם יבנה מבחינה רוחנית הוא צריך לעבור את המסע הזה, הוא איננו דבר שניתן לברוח ממנו. דווקא דרך הכאב האור יוצא אל הפועל – לא רק שיש ספק, הספק הזה בעל ערך חיובי.

אסור להתבלבל: כשהרב אומר שהספקות אמיתיים, שהם מבטאים קשר בינינו לבין הקב"ה, הוא לא מקטין מהקושי והחומרה שלהם. להפך – דווקא אז הכאבים וההרעשות גדולים עוד יותר.²⁰ כי אם הספק הוא אשליה, למרות שהוא חמור אפשר לפתור אותו פשוט על ידי דילוג מעליו. דווקא כשמקורו אלוקי הוא גם חריף יותר וגם קשה יותר לפתרון.

ז. מצוות מחאה

בסוגיה על מצוות מחאה הרב מתאר את החשיבות שבשאלות ובספקות. הגמרא²¹ אומרת שאדם שיכול למחות בעובר עבירה ולא מוחה נענש בעצמו:

כל מי שאפשר למחות באנשי ביתו ולא מיחה – נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו – נתפס על כל העולם כולו

הרב בבאורו שם²² מסביר שהרשע והצדיק הם זוג; השאלה והתשובה הם דבר אחד:

¹⁹ אדם מחובר לקב"ה שואל שאלות ומרגיש כאב. בשלב הבא הכאב עצמו הוא מה שיעזור לו לקבל תשובה.

²⁰ זהו הפסוק הראשון של קהלת, 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש'. זהו ה'ריק'. אדם שהאמונה בוערת בתוכו שם לב שהכל סביבו שקר, שאנשים חיים בעולם של מפורסמות.

²¹ שבת דף נ"ד עמוד ב'.

²² עין איה, שבת, פרק חמישי, יב; יד.

כשנמצא איזה כח אישי מיוחד שהוא מכוון לעומת איזה ענין...להביא תועלת או לסלק איזה חסרון, תציין לנו ההשקפה הבהירה את החזיונות הנראים כנפרדים, במערכה אחת

הרשע ששואל את השאלה חשוב מאוד לצדיק מכיוון שהוא זה שחושף לצדיק את השאלות שבלעדיהן האור לא יתגלה. כיון שהאור מתגלה על ידי הקושי, ככל שהאור גדול יותר, השאלות שחושפות אותו חמורות יותר.²³

צדיק שלא משיב לרשע יוצר בעיה כפולה. קודם כל הוא משאיר את הרשע מסכן, ללא תשובה. בעיה שנייה, גרועה יותר, היא שהוא לא פתר את הבעיות שלו עצמו. הרי השאלות האלו נמצאות בתוכו, האור שלו צריך לצאת דרך השאלות האלו. אם הוא לא פתר את השאלות האלו ולא נתן להן תשובה, עוצמות החיים שבתוכו לא יצאו אל הפועל. כשיש באדם כוח מודחק שלא יוצא אל הפועל, הוא גובה את חובו בריבית דריבית: 'מארי דחובא דחיק'²⁴:

אותו הכח הנועד להשלים את החסרון המיוחד בחיי המשפחה, העדה, והכלל, אם לא יוציאהו בעליו אל הפועל לתעודתו המיוחדת, הנה ילך הכח לפי גדלו בלא תעודתו, ובודאי יפעל להפסיד תחת שהיה יכול לפעול להועיל²⁵

לכן צדיק שלא מוחה נתפס בעצמו על החטא. הרי השאלה נמצאת בתוכו. אם הוא לא עונה לשאלה ולא זורם דרך התהליך, התהליך לא נעשה והאור לא מתגלה. התוצאה היא שחוסר התשובה נוקם בצדיק עצמו. עדיין נשארת השאלה: למה תשובות צריכות לבוא דרך כאב? למה האור צריך לבוא על ידי שאלות?

הספקות כל כך חשובים כי הם יוצרים חופש. האור לא בא בכפיית הר כגיגית, אלא מלמטה, בתהליך טבעי שעם ישראל חייב לעבור אותו. התהליך הזה הוא התהליך שלנו, עם כל הקשיים והשאלות הנוקבות.

²³ דוגמה לזה הוא הסיפור על הלל הזקן והאנשים שבאו להקניט אותו בערב שבת. הרב מבאר שם שהאנשים האלו לא שאלו שאלות קטנות. הם היו מומחים בלשאל שאלות. הם הצליחו לגעת בתמיהות הכי כואבות, שאלו בצורה הכי נוקבת שיכולה להיות. חריפות השאלה היתה דווקא כי הם היו רשעים. הייתה להם חוצפה מוחלטת, ללא טיפה של כבוד לצדיק.

²⁴ בעל החוב דורש את חובו. (זוהר חלק ג, קכז ע"ב)

²⁵ שם

דווקא תהליך כזה הוא שמאפשר לאור להופיע בצורה חופשית. דרך הייסורים והכאב האדם יוצר את התשובה, את האור עצמו.

ה. חופש

אם כן, הרב מתאר שתי תנועות. מצד אחד "חלל" ומצד שני "מלא אמונה ותמימות". כשאנו אומרים שיש חלל פנוי, אין הכוונה שצריך לדלג מעליו כדי להיפגש עם הקב"ה, הקב"ה נמצא בכל מקום ומלא אותנו כל הזמן – 'חלל הלב המלא אמונה ותמימות'; עדיין יש גם הופעה של ההסתתרות – זו המשמעות שהוא 'חלל', אין בו תוכן.

הקב"ה 'ממלא כל עלמין'; הוא נוכח כל הזמן בתוך המציאות באופן חיובי, לא צריך לחפש אותו. ככה צריך להסביר את 'אין עוד מלבדו' – הקב"ה נמצא בכל מקום **גם לפני שאדם מאמין**. אם 'אין עוד מלבדו' הכוונה שאדם חי בדמיונות והוא צריך לסלק אותם כדי לפגוש את הקב"ה, אז יש מקום אחד שהקב"ה לא נמצא: בדמיונות של האדם, בעלמא דשיקרא, בהתנשאות ובגאווה. אצל הרב הקב"ה נמצא **בכל** מקום, גם בדמיונות ועלמא דשיקרא²⁶. זו הסיבה שהציונות היא אלוקית אף שלא שאלו אף רבה ולא התבטלו בפני אף צדיק.

מצד שני הקב"ה גם מסתתר – 'סובב כל עלמין'. מה היתרון של ההסתתרות, של החלל הריק? אם החלל הריק מפריד בינינו לבין הקב"ה הוא לא יתרון אלא חיסרון וצריך לדלג מעליו. אבל אם החלל הריק לא מפריד אותנו מהקב"ה, היתרון שלו הוא בכך **שהוא מאפשר את החופש**. כיוון שהקב"ה לא נוכח, נוצרת לאדם אוטונומיה.

החופש חשוב, כיון שתוכן צריך לבוא מתוך הדעת ודעת נבנית בתהליכים ארוכים של התהליך הבחירי של האדם. כשהקב"ה מסתתר ההסתתרות שלו מאפשרת את החופש – היא מאפשרת שאלות וספקות גדולים. ספק כזה נוקב עד התהום. ואפילו עמוק יותר ממנה: תהום היא ריק שבא מחיסרון, אבל ההסתתרות היא ריק שבא עם נוכחות אלוקית. שוב, הנוכחות האלוקית מעצימה את הכאב ולא מעלימה אותו. אם הקב"ה נוכח בעולם תמיד, העולם הוא תמיד ממשי, וממילא גם הכאבים שבתוכו.

²⁶ פנקסי הראי"ה ג עמוד שלה פסקה כג

כאבים כאלו אי אפשר לסלק על ידי ההבנה שהעולם הוא רק דמיון ועלמא דשיקרא. הכאב אמיתי. הרע הוא רע, הספק הוא ספק, היאוש הוא ייאוש, הכל ריאלי, כך שללא יצירה ובניין חדש, לא יבנה כלום. היתרון בשיטה הזו הוא בזה שהאדם יכול ליצור. דווקא מכיוון שהחלל הפנוי מכיל אותנו, הוא מאפשר לאדם את היכולת ליצור. זהו המושג חופש אצל הרב – תכונה שמאפשרת, בתוך החלל הפנוי ובתוך כל הקשיים של האדם, לבנות את הגודל שלו. במובן הזה שיטת הרב דומה קצת לרב זקס שאומר שהאמונה היא היכולת לנצח את כל מה שאומר הפוך. אבל לשיטת הרב לצד החופש אין ספק, אלא וודאות גדולה.

ט. חתימה - הרינה

אם כן, אצל הרב הספק והקושי ממשיים. אפשר להתמודד איתן ולנצח אותם, לא בקפיצה מעליהם אלא בעמל גדול. האם כל אדם מסוגל לעמוד בהתמודדות הזו? לשיטת ר' נחמן, לא כל אדם יכול להתקשר אל האמונה ולכן כולם מתקשרים לצדיק. לשיטת הרב כל אדם קשור אל האמונה. מצד אחד זו ברכה גדולה אבל מצד שני גם אתגר: מה קורה אם אנחנו לא קשורים אל האמונה? אין לנו צדיק ש"יציל" אותנו.

הרב מתאר את הקושי הזה עולת ראי"ה²⁷:

אתה סתר לי מצר תצרני, רני פלט תסוב בני סלה. אם אנו עומדים בטהרתנו הפנימית, אז הננו בטוחים מכל צר, מכל השחתה והריסה, מפני שהאמת אז מאירה את אפק הויתנו.

ס'תר הם ראשי תיבות של **סוף תוך וראש**. ה'ראש' הם המחשבות שקדמו לעולם, שאיתן הקב"ה ברא את העולם. כשהרב מבאר את הפסוק שאומר שהקב"ה הוא סתר לנו, הוא מדבר על סוגיית החופש של העולם. המחשבות שקדמו לעולם מאפשרות לו את החופש.

הקב"ה לא ברא את העולם כדי שהוא, העולם, יהיה *העתק* שלו, אלא שיהיה *דומה* לו. כלומר, שהעולם יהיה חפשי כמוהו. אצל הרב החופש

²⁷ עולת ראי"ה א, עמ' קנ-קנא.

ממשי וודאי: הקב"ה ברא את העולם בצורה כזו שהאדם באמת יכול לברוא וליצור. היכולת של האדם ליצור באה מחלל הלב עליו דברנו קודם. דווקא בגלל הגדלות והחופש האלוקיים שניתנו לעולם, מופיעים סיבוכים גדולים. איך ניצלים מהסיבוכים הללו? הרב אומר שיש לנו כוח להינצל בתנאי ש"אנו עומדים בטהרתנו הפנימית". רק במקרה כזה "הננו בטוחים מכל צר". ואם לא?

רק כשאנו שוקעים בתהומות החצוניות של החיים והמציאות המדומה, אז רק אז אנחנו נמצאים חלושים ומפוחדים מכל אסון.²⁸ אם כן, הקב"ה העניק לנו חופש, ואנחנו יכולים להינצל מהסכנות שבחופש אם אנחנו עומדים בטהרתנו הפנימית. אבל מה עושים אם לא? מה נעשה אנחנו, שלא נמצאים במדרגה זו? הרב ממשיך ומסביר:

על כן הפליטה שלנו היא הרנה בעצמה. הרנה, הארת הרוח, לעלות ברעיונה ודעותיה אל הרום העליון, אל הכרת האמת העליונה של החסות באל אמת, זהו בעצמו המפלט. והמפלט הזה, אף על פי שהוא פנימי, בא מתוך מקורה של הנשמה, הוא סובב את החוגים כולם, ומגין בפני כל נזק, יהיה פנימי או גם חצוני, כי "צנה וסוחרה אמתו". תסובבני סלה.²⁹

"הרנה" היא הניגון של החלל הפנוי בשיטת הרב. היא מאפשרת לנו להתגבר על הסיבוכים והסכנות שיש בחופש שניתן לעולם. זוהי דעת אלוקים ש"דרך חול לה"³⁰, כלומר שהיא יורדת אל תוך העולם שלנו, וגם אנשים שאינם במדרגת הטהרה יכולים לפגוש אותה. בירור והבנה שלה זוקקים ברכה לעצמם, ועוד חזון למועד.

²⁸ ש.ס.

²⁹ ש.ס.

³⁰ עין אי"ה שבת פרק ב' קנ"ח